

گزیده احکام و فرامین شاهان ایران به حکام قفقاز

جلد اول:

از شاه تهماسب اول تا شاه سلیمان صفوی

گودرز رشتیانی

اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی

تهران - ۱۳۹۴

فهرست‌نویسی پیش از انتشار

سرشناسه: رشتیانی، گودرز، ۱۳۵۶ -

عنوان و نام پدیدآور: گزیده احکام و فرامین شاهان ایران به حکام قفقاز / گودرز رشتیانی؛ [به سفارش] اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی [وزارت امور خارجه]

مشخصات نشر: تهران: وزارت امور خارجه، اداره نشر، ۱۳۹۴

مشخصات ظاهری: ۲۵۳ ص.

شابک: دوره: ۴- ۷۲۶- ۳۶۱- ۹۶۴- ۹۷۸؛ ج ۱: ۱- ۷۱۴- ۳۶۱- ۹۶۴- ۹۷۸

بها: ۱۴۰۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیهای مختصر

یادداشت: فهرست‌نویسی کامل این اثر در نشانی <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است

یادداشت: نمایه

مدرجات: ج. ۱ / شاه تهماسب اول تا شاه سلیمان صفوی

شناسه افزوده: ایران. وزارت امور خارجه. مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی. اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی

شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۸۸۹۷۳

گزیده احکام و فرامین شاهان ایران به حکام قفقاز

جلد اول: از شاه تهماسب اول تا شاه سلیمان صفوی

تهیه و تدوین: گودرز رشتیانی

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

چاپ اول: ۱۳۹۴

همانگی امور نشر: بیتا طهرانیان

ویراستار ادبی: مریم حجاری

صفحه آرایی: مریم حدادی

صفحه‌آرایی، طراحی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی:

اداره نشر وزارت امور خارجه

دفتر مرکزی: خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی، مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی وزارت امور خارجه

تلفن: ۲۲۲۹۷۰۲۹، نمابر: ۲۲۸۳۲۵۶۵

نماینده‌گی و فروشگاه مرکزی: میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، پاساژ ناشران، طبقه همکف پلاک ۱۷۲۲

تلفن فاکس: ۶۶۹۵۲۲۹۰، تلفن همراه: ۰۹۳۵۹۶۴۹۰۲۷، تلفن: ۶۶۴۹۰۳۱۵

فروشگاه شماره ۲: خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی، جنب مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی وزارت امور خارجه

تلفن: ۲۲۸۰۲۶۶۲

فهرست

۱	سخن ناشر.....
۵	مقدمه.....
۹	فهرست کلمات و نشانه‌های اختصاری.....
۱۱	فهرست تفصیلی.....
۲۱	احکام و فرامین شاه تهماسب اول.....
۳۳	احکام و فرامین شاه عباس اول.....
۶۷	احکام و فرامین شاه صفی.....
۱۱۵	احکام و فرامین شاه عباس دوم.....
۱۸۱	احکام و فرامین شاه سلیمان صوفی.....
۲۳۳	نمایه.....

سخن ناشر

منطقه قفقاز به خاطر موقعیت استراتژیکی، در طول تاریخ همواره حلقه اتصال و پیوند دهنده شرق با غرب بوده است. ساکنان این منطقه از دیر باز با ایران و ایرانیان روابط گسترده فرهنگی، اقتصادی و سیاسی داشتند. در دوره باستان آران، ارمنستان و بخش هایی از گرجستان تابع دولت مرکزی ایران بودند و در دوره اسلامی بخش هایی از آنها جزء قلمرو خلافت اسلامی محسوب می شد. با توجه به اهمیت قفقاز در ادوار مختلف، کشورهای روسیه و عثمانی هم به آن چشم دوخته و همواره در صدد دست اندازی به آن بودند. قفقاز در دوره صفویه یکی از مناطق مورد مناسبت با عثمانی بود، در قرارداد صلح آماسیه جلوی توسعه طلبی عثمانی در این منطقه گرفته شد. بخش هایی مختلف گرجستان، کاخت، ارمنستان، اردهان و کارتیل در اختیار ایران قرار گرفت. پسها با قدرت یافتن پطر کبیر و ضعف دولت صفویه به تدریج به دنبال توسعه اراضی نفوذ خود در قفقاز برآمدند که با ظهور نادر شاه افشار به این ادعاها و توسعه طلبی ها خاتمه داده شد. با توجه به اینکه ولایات این منطقه در این دوران تابع دولت مرکزی ایران بودند، حکام و راجیان آن از طرف شاه ایران منصوب می شدند و شاهان ایران فرامین و احکامی را در خصوص امور مالی، سیاسی، مذهبی و ... برای حاکمان منصوب خود در قفقاز صادر می کردند. اثر پیش روی به مشتمل بر سه جلد است و از شاه طهماسب اول صفوی تا پایان زندیه را در بر می گیرد، به هدایت آقای دکتر گودرز رشتیانی در رابطه با این احکام و فرامین تدوین شده و عمدتاً مبتنی بر اسناد رشتیانی گرجستان است. جلد اول از شاه طهماسب اول تا شاه سلیمان را در بر می گیرد. جلد دوم شامل فرامین و احکام شاه سلطان حسین تا شاه طهماسب دوم است و در جلد سوم اسناد مربوط به دوره نادر شاه افشار تا علی مراد خان زند گنجانده شده. امید است اسناد و مطالب این کتاب گوشه هایی از تاریخ روابط ایران و منطقه قفقاز را روشن کرده و منبع خوبی برای انجام پژوهش های علمی تاریخی بیشتر در این خصوص باشد.

معاونت پژوهشی مرکز آموزش و پژوهش های بین المللی وزارت امور خارجه

مقدمه

منطقه قفقاز که امروزه به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم می‌شود از نظر تاریخی پیوندهای ناگسستنی با ایران داشته و در سده‌های پیشین نقش مهمی در فرایند تاریخ و تمدن ایران زمین ایفا کرده است. این سرزمین از دوره باستان نقطه تلاقی امپراتوری‌های اشکانی و ساسانی با روم شرقی بود و در دوره اسلامی و به ویژه از دوره صفویه بخشی از مرز مشترک این دولت با امپراتوری عثمانی محسوب می‌شد. در اواخر قرن دوازدهم هجری / هجدهم میلادی نیز پای دولت سومی با نام روسیه به این منطقه باز شد که مناسبات دیپلماتیک و تجاری بین روسیه و ایران را فرو ریخت و سیطره نسبتاً پایداری تا پایان شوروی بر آن برقرار ساخت.

حضور تاریخی ایرانیان در این منطقه، میراث گوناگونی از منظر سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی بر جای گذاشته که یکی از مهمترین آنها اسناد تاریخی فارسی‌زبان است. پراکندگی جغرافیایی این اسناد فارسی نه تنها در مراکز رسمی و دولتی، بلکه به‌عنوان یک میراث خانوادگی در خانه‌های افراد مختلف، گستره پهناوری از ارمنستان تا آذربایجان، گرجستان، داغستان، چچن و اینگوش و سرزمین آس‌ها (اوستیا) را در بر می‌گیرد. شاید نیازی به یادآوری نباشد که هر برگ این میراث ارزشمند بسان تکه کوچکی است که بخشی از هویت ما را شکل می‌دهد و توجه به حفظ و انتشار آنها ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است.

خوشبختانه از دهه‌های گذشته تلاش‌های قابل توجهی برای شناسایی و انتشار اسناد فارسی در منطقه قفقاز صورت گرفته است. به نظر می‌رسد قدیمی‌ترین این اقدامات را بایستی علاقه فتحعلی‌خان بیگلربیگی تبریز در دوره عباس‌میرزا نایب‌السلطنه دانست که در سفارت کوتاه‌مدت خود در تفلیس (سال ۱۲۴۰) به رونوشت‌برداری از تعدادی از فرامین و احکام شاهان ایران پرداخت. تعدادی اسنادی که فتحعلی‌خان از آنها رونوشت برداشت بر ما معلوم نیست و فقط یک مجموعه از آنها در کتابخانه، موزه و مرکز اسناد ملک موجود است که در کتاب حاضر نیز از آنها استفاده شده است.

اولین کار علمی قابل توجه درباره اسناد فارسی در سالهای ۱۸۶۶-۱۹۰۴ به سرپرستی آ. برژه و د. کویاکوف با نام «دستاوردهای کمیسیون باستان‌شناسی قفقاز» در یک مجموعه دوازده جلدی نفیس صورت گرفت که اسناد بسیاری به زبانهای فارسی، عربی، ترکی، ارمنی و گرجی همراه با ترجمه روسی آنها منتشر شدند. اسناد فارسی این مجموعه از شاه تهماسب اول صفوی تا فتحعلیشاه قاجار را در بر می‌گیرد. در قرن بیستم نیز انتشار اسناد فارسی در شوروی سابق به ویژه ارمنستان و گرجستان رونق زیادی داشت که با تلاشهای ایران‌شناسان برجسته‌ای همچون آ. پایازیان، ن. مار، ک. اسمیرنوف، ج. کاپیوف، و پوتوریدزه و م. تودووا تعداد زیادی از فرامین و احکام شاهان ایران در آرشیوهای این کشورها منتشر شدند. سالهای اخیر نیز خانم ک. گوستگیان دو جلد دیگر از فرامین فارسی موجود در ماتناداران ارمنستان را منتشر کرده است. این اسناد علاوه بر بازنمایاندن ابعاد اداری و تریخ ایران، قفقاز از منظر سنت‌ها و روش‌های تنظیم اسناد فارسی، کاربردهای ویژه آنها، نظام اداری و دیپلماسی و اصطلاحات فنی و تخصصی اهمیت زیادی دارند.

در مجموعه حاضر تعداد ۲۴۴ سند منتشر شده که همگی آنها را مجموعه فرمان‌ها و احکام شاهان ایران قرار می‌گیرند و موضوع محوری این اسناد تحولات قفقاز است. بیشتر این اسناد اصل بوده و تعدادی نیز به صورت سواد و رونوشت است. در راستای پایبندی به سنت نشر اسناد فارسی، در این مجموعه نیز علاوه بر استنساخ سند تلاش شده تا تصویر اصل سند نیز منتشر شود، به استثنای اسنادی که در مجموعه «دستاوردهای کمیسیون باستان‌شناسی قفقاز» منتشر شده‌اند یا دیگر اسنادی که تهیه تصویر از آنها امکان‌پذیر نبوده است. همچنین اگر تمام یا بخش‌هایی از اسناد مجموعه کنونی در سال‌های گذشته توسط محققان فوق منتشر شده‌اند، در پاورقی مربوطه مشخصات دقیق کتابشناسی آن ذکر شده است تا امکان بررسی و مقایسه

چاپ‌های متعدد برای پژوهشگران فراهم شود. لازم به ذکر است تهیه تصویر از آرشیوها، به ویژه آرشیوهای گرجستان، مستلزم پرداخت هزینه‌های بسیار بالایی بود اما به جهت اهمیت موضوع و کارکرد ویژه‌ای که این تصاویر برای پژوهشگران دارند تصمیم بر اجرای این مهم گرفته شد. از منظر بازه زمانی، اسناد مجموعه حاضر از اوایل دوره صفوی تا پایان زندیه را در برمی‌گیرند که قدیم‌ترین آن مربوط به شاه تهماسب اول در سال ۹۴۲ هـ.ق است. هر سند آدرس آرشیوی مشخصی دارد که از حروف اختصاری استفاده شده و با مراجعه به فهرست حروف و علائم اختصاری در ابتدای هر جلد، آدرس کامل محل نگهداری یا انتشار آنها مشخص می‌شود. با مراجعه به آرشیوهای گرجستان همه اسناد اصلی نیز اندازه‌گیری شده که بعد از ذکر آدرس آرشیوی اندازه سند مربوطه به سانتی‌متر و اولویت طول به عرض نوشته شده است. در کنار اندازه سند، تاریخ نگارش، تحریر، آن نیز ذکر شده است.

نام فرستنده و گیرنده/ کاتبان/ مخاطب (مناطب) نیز در ابتدای هر سند آمده و در قسمت موضوع نیز به صورت بسیار خلاصه محتوای سند و برفی شده است. بعد از آن، متن استنساخ شده سند آورده شده و هر سطر با علامت دو نقطه (:) ادامه داده شده است. در ادامه، پشت (ظهر) هر سند نیز خوانده شده و تا حد امکان تلاش شده است. جملات اصطلاحات اداری و دیوانی، اختصارات استنساخ شود و سجع مهرها نیز آورده شود. برای رهیز از درهم‌آمیختگی عبارات، این جملات و عبارات با علامت #/ با جملات توضیحی از هر تفکیک شده‌اند. برای استفاده مؤثر محققان عبارات و مهرهای ظهر اسناد نیز بزرگنمایی شده (قدیمت اصلی در زمینه) تا برای محققان امکان مشاهده و بررسی تخصصی آنها بیشتر فراهم شود.

از این رو هر سند دارای بخش‌های زیر است:

- آدرس آرشیوی (با توجه به فهرست اختصارات در ابتدای هر سند)
- اندازه هر سند (ابتدا طول و سپس عرض - به سانتی‌متر)
- تاریخ صدور
- فرستنده/ صادرکننده سند
- گیرنده/ مخاطب سند
- متن استنساخ شده
- جملات، عبارات و سجع مهرهای ظهر سند
- تصویر سند

این پژوهش و امدار ایران‌شناسان بزرگی همچون ولادیمیر پوتوریدزه (۱۸۹۳-۱۹۶۶) و ماگالی تودوا (تولد در ۱۹۳۳) است که با نشر اسناد فارسی پنجره جدیدی بر مطالعات ایرانی گشودند. از دوستان خوبم دکتر بوبا کوداوا مدیر مرکز ملی نسخ خطی گرجستان و پرفسور زوراب ژوانیا مدیر بخش اسناد تاریخی مرکز اسناد گرجستان که امکان تهیه تصاویر از اسناد را فراهم کردند و نیز دکتر نظرآهاری، مدیرکل پیشین مرکز اسناد تاریخ دیپلماسی و آقای دامن‌پاک جامی نیز بسیار سپاسگزارم. در پایان بایسته است از جناب آقای گینی که همه زحمات اداری اجرای طرح را با صبوری پیمودند و با چهره‌ای گشاده تاسیر را اجرای کار را به نظاره نشستند صمیمانه سپاسگزاری کرده و برای همه این بزرگواران به ری روزنارون خواستار شوم.

گودرز رشتیانی

تهران - امرداد ۱۳۹۳

فهرست کلمات و نشانه‌های اختصاری

- الف - آرشیو دولتی گرجستان، ذخیره شماره ۱۴۵۲.
- ب - آرشیو دولتی گرجستان، ذخیره شماره ۱۴۵۰، دفتر شماره ۱۹.
- پ - آرشیو دولتی گرجستان، ذخیره شماره ۱۴۵۰، دفتر شماره ۵۱.
- ت - آرشیو دولتی گرجستان، ذخیره شماره ۱۴۵۰، دفتر شماره ۵۷.
- ث - مرکز ملی نسخ خطی گرجستان، ذخیره شماره HD
- ج - مرکز ملی نسخ خطی گرجستان، ذخیره شماره PD
- چ - دستاردهای کمیسیون باستان شناسی قفقاز
- ح - پوتویدره، ولادیمیر اسناد تاریخی فارسی در آرشیوهای گرجستان، ۴ جلد (۱۹۶۱-۱۹۷۷).
- خ - آسیای پیشین در اسناد، جلد اول، اسناد نخجوان در قرون ۱۷ و ۱۸، اسمیرنوف
- د - تودوآ، ماگالی، کلکسیون اسناد فارسی، تفلیس، جلد اول (۱۹۹۵) - جلد دوم (۱۹۸۹).
- مخ - نسخه خطی شماره ۳۳۱ در کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی
- مل - نسخه خطی شماره ۴۳۲۲ در کتابخانه و موزه ملی ملک

نم: نوشته اطراف مهر

نم: // نوشته اطراف مهرهایی که مهر مربوطه مشخص نیست

سم: سجع مهر

:: جدا کننده جملات و اجزای مختلف سجع مهرها

[]: افزوده‌های مصحح

[؟]: افزوده مصحح برای کلمات نامفهوم

... (سه نقطه): کلمات ناخوانا در متن و ظاهر اسناد